

*Pamięci Leona Szarka – Kresowianina,
nauczyciela, mądrego i dobrego człowieka*

MICHAŁ PSZCZÓLKOWSKI

KRESY NOWOCZESNE

ARCHITEKTURA
NA ZIEMIACH WSCHODNICH
II RZECZYPOSPOLITEJ
1921–1939

Recenzenci:

Dr hab. Małgorzata Dolistowska
Prof. dr hab. Jerzy Malinowski
Prof. dr hab. Stanisław Sławomir Nicieja

Redakcja:

Magdalena Jarnotowska

Projekt okładki, opracowanie graficzne:

Alicja Pukaczewska

Mapa na wyklejce:

Michał Pszczółkowski

© Copyright by Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2016

Drogi Czytelniku

Książka, którą trzymasz w dłoni, jest efektem pracy m.in. autora, zespołu redakcyjnego, grafików i wydawcy. Prosimy, abyś uszanował ich pracę.

Nie kopiuj większych fragmentów, nie publikuj ich w Internecie.

Cytując fragmenty, nie zmieniaj ich treści i podawaj źródło ich pochodzenia.

Dziękujemy.

ISBN 978-83-7729-297-6

KSIEŻY MŁYN
Dom Wydawniczy
Michał Koliński

Książki dla ludzi ciekawych

90-345 Łódź, ul. Księży Młyn 14
tel./faks 42 632 78 61, 42 630 71 17,
602 34 98 02
infolinia: 604 600 800
(codziennie 8-22, także sms), gg 414 79 54
www.km.com.pl; e-mail: biuro@km.com.pl

Łódź 2016. Wydanie 1

SPIS TREŚCI

Problematyka przestrzenno-architektoniczna Kresów Wschodnich w dwudziestoleciu międzywojennym	9
Katalog obiektów	47
Bank Polski w Baranowiczach	48
Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Baranowiczach	52
Stacja kolejowa w Bastunach	54
Urząd Poczta-Telegraficzny w Borystawiu	57
Starostwo w Brasławiu	60
Bank Polski w Brześciu nad Bugiem	63
Biuro Projektu Melioracji Polesia w Brześciu nad Bugiem	66
Izba Kontroli Państwa w Brześciu nad Bugiem	68
Izba Skarbowa w Brześciu nad Bugiem	70
Kasa Chorych w Brześciu nad Bugiem	72
Kolonia urzędnicza w Brześciu nad Bugiem	74
Kolonia im. Felixa Warburga w Brześciu nad Bugiem	78
Urząd Wojewódzki w Brześciu nad Bugiem	82
Magistrat w Czortkowie	85
Ratusz w Drohobyczu	87
Kasyno oficerskie w Grodnie	90
Dworzec kolejowy w Kostopolu	92
Kościół-Pomnik Krwi i Chwały pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika w Kowlu Państwowe Gimnazjum Koedukacyjne im. Hetmana Jana Karola Chodkiewicza w Lidzie	94 98
Szkoła Powszechna im. Gabriela Narutowicza w Lidzie	101
Urząd Poczta-Telegraficzny w Lidzie	103
Biblioteka Politechniki Lwowskiej we Lwowie	106
Budynek administracyjny Miejskich Zakładów Elektrycznych we Lwowie	109
Cmentarz Orłąt we Lwowie	112
Dom Kolejarza we Lwowie	118
Dom Związku Pracowników Gminy Miasta Lwowa we Lwowie	121
VIII Państwowe Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego we Lwowie	124
Kościół Matki Boskiej Ostrobramskiej we Lwowie	128
Laboratorium maszynowe Politechniki Lwowskiej we Lwowie	132
Pływalnia we Lwowie	135
Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna we Lwowie	137
Sanatorium Kasy Chorych we Lwowie	139
Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego we Lwowie	142
Targi Wschodnie we Lwowie	144

Zakład Wychowawczy im. Abrahamowiczów we Lwowie	148
Bank Polski w Łucku	151
Centralna Kasa Spółek Rolniczych w Łucku	154
Gimnazjum Państwowe im. Tadeusza Kościuszki w Łucku	156
Państwowy Bank Rolny w Łucku	158
Urząd Pocztowo-Telegraficzny w Łucku	160
Wołyński Okręgowy Urząd Ziemski w Łucku	162
Dom Zdrojowy w Morszynie	164
Centralna Szkoła Policji Państwowej w Mostach Wielkich	167
Kolonia urzędnicza w Nowogródku	170
Sąd Okręgowy w Nowogródku	173
Urząd Wojewódzki i dom wojewody w Nowogródku	175
Bank Polski w Pińsku	178
Sąd Okręgowy w Pińsku	180
Obserwatorium astronomiczno-meteorologiczne na szczycie Pop Iwan	183
Kościół pw. śś. Piotra i Pawła w Równem	187
Osiedle oficerskie w Skniłowie	190
Kościół pw. Matki Bożej Różańcowej w Sołach	193
Kino Ton w Stanisławowie	196
Kościół pw. Chrystusa Króla w Stanisławowie	198
Polski Związek Kolejowców w Stanisławowie	201
Ratusz w Stanisławowie	203
Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Marii Konopnickiej w Stanisławowie	206
Teatr Pokucko-Podolski im. Stanisława Moniuszki w Stanisławowie	208
Urząd Pocztowo-Telegraficzny w Stanisławowie	211
Kościół pw. śś. Piotra i Pawła w Trembowli	213
Bank Gospodarstwa Krajowego w Wilnie	216
Dom Towarowy Bracia Jabłkowscy w Wilnie	219
Pocztowa Kasa Oszczędności w Wilnie	222
Stacja Polskiego Radia w Wilnie	225
Szkoła Powszechna na Antokolu w Wilnie	228
Szkoła Powszechna na Lipówce w Wilnie	230
Targi Północne w Wilnie	233
Ubezpieczalnia Społeczna w Wilnie	238
Muzeum Huculskie w Żabiem	240
Ratusz w Żółkwi	243
Słownik wybranych terminów architektonicznych	245
Bibliografia	247
Źródła ilustracji	253

PROBLEMATYKA PRZESTRZENNO-ARCHITEKTONICZNA KRESÓW WSCHODNICH W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

Pojęcie „Kresy” – w znaczeniu ostatnich linii polskiego wojska, strzegących południowo-wschodnich granic pomiędzy Dnieprem a Dniestrem – po raz pierwszy zostało użyte przez Wincentego Pola w poemacie *Mohort* wydanym w Krakowie w 1854 roku. W związku z tym przyjęło się początkowo tylko w odniesieniu do ziem południowo-wschodnich, z czasem jednak stało się synonimem pogranicza, nie tylko posterunków wojskowych, ale i wszystkich wschodnich ziem Rzeczypospolitej. W latach międzywojennych pojęcie „Kresów Wschodnich” (lub po prostu: Kresów) odnoszono zwykle do pasa sześciu województw na wschodnich rubieżach II Rzeczypospolitej: od wileńskiego na północy do tarnopolskiego i stanisławowskiego na południu.

Wydaje się paradoksalne, że te słabo zaludnione, najgorzej rozwinięte pod względem gospodarczym i zamieszkane głównie przez mniejszości narodowe tereny urosły do rangi narodowego symbolu. Kresy to wspomnienie urokliwych miast i miasteczek – przede wszystkim Lwowa i Wilna, a także Nowogródka, Stanisławowa, Bełżu, Buczacza, Drohobycza i innych miast. Kresy to jedyne w swoim rodzaju pejzaże z wieżami świątyń różnych wyznań i malowniczą architekturą, wśród której znajdują się arcydzieła barokowej sztuki sakralnej. Kresy to „kraj lat dziecinnych” Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Artura Grottgera, Gabrieli Zapolskiej, Brunona Schulza, Stanisława Lema, Zbigniewa Herberta... Kresy to Soplicowo i Bohatyrowicze, Zbaraż i Okopy Świętej Trójcy, Łyczaków i Rossa – nazwy, których nie trzeba tłumaczyć żadnemu, świadomemu swej narodowej tożsamości Polakowi.

Sentymentalny, wręcz idylliczny obraz Kresów, widziany przez pryzmat dawnych pocztówek i fotografii, jest pielęgnowany szczególnie w zachodniej części kraju, w rodzinach dawnych Kresowian przesiedlonych tu po II wojnie światowej. Dziś, w czasach rosnącej popularności, a nawet mody na lata międzywojenne, stopniowo zwiększa się świadomość roli, jaką Kresy odegrały w nowoczesnej historii i kulturze narodu polskiego. Mityczno-heroiczny obraz tych ziem potęguje martyrologia II wojny światowej, związana zwłaszcza z Wołyniem. Kresy nabierają statusu „ziem utraconych”, stają się Atlantydą, którą trzeba na nowo odkryć i poznać. W ostatnich latach zauważalna jest tendencja do gloryfikacji lat międzywojennych, co sprzyja wybielaniu i przemilczaniu wielu ciemnych kart tego rozdziału historii Polski. Międzywojenne Kresy to nie tylko lwowska gwara uliczna – bałak i obwarzanki smorgońskie, ale także bezwzględne pacyfikacje, antyżydowskie pogromy i Bereza Kartuska. Niespełniony sen o potęgde i mocarstwowości Polski „od morza do morza”, przy braku pełnego rozeznania w skomplikowanych relacjach społecznych tamtych czasów, skutkuje dziś stereotypami. Już choćby z tego względu konieczne są badania problematyki kresowej, oparte na rzetelnej współpracy międzynarodowej.

1. Kresy Wschodnie – fragment mapy II Rzeczypospolitej

Tematem tego opracowania jest architektura Kresów w latach 1921–1939. Zakres chronologiczny pracy jest ograniczony z jednej strony traktatem ryskim, na mocy którego ustalono przebieg granicy polskiej na wschodzie, z drugiej zaś wybuchem II wojny światowej i okupacją sowiecką. Problematyka architektoniczna II Rzeczypospolitej jest przedmiotem intensywnych studiów już od dłuższego czasu, zagadnienia przestrzenno-architektoniczne miast kresowych w tym okresie nie doczekały się jednak dotąd kompleksowego opracowania. Po 1945 roku ze względów politycznych był to temat tabu, zaś obiekty położone za wschodnią granicą nie były lub były tylko pobieżnie uwzględniane w pracach poświęconych historii polskiej architektury nowoczesnej. Na przykład w kanonicznej *Nowej formie w architekturze polskiej 1900–1925...* Andrzeja Kazimierza Olszewskiego wzmiankowane są kolonie urzędnicze i zabudowania Korpusu Ochrony Pogranicza, Państwowy Bank Rolny w Łucku, gmachy Banku Polskiego w Brześciu nad Bugiem, Baranowiczach i Łucku oraz pawilon firmy Okocim na Targach Wschodnich we Lwowie, zamieszczono także reprodukcje fotograficzne Banku Polskiego w Brześciu nad Bugiem, pawilonu Okocimia we Lwowie oraz domów starostów w Słonimiu i Sarnach, błędnie określonych jako starostwa¹. Całkowicie pominięta natomiast architektura kresowa Izabella Wisłocka², z kolei Jan Minorski wymienił tylko gimnazjum w Lidzie, Wydział Mechaniczny i zbiornik wieżowy we Lwowie, dwa obiekty bankowe w Wilnie oraz schroniska turystyczne na Kostrzycy w Czarnohorze i Kukulu koło Worochty. W zakresie urbanistyki kilka zdań poświęcił projektowi regulacji placu Katedralnego w Wilnie, prawie całkowicie zignorował zaś niezwykle istotny dla ówczesnej teorii urbanistycznej dorobek Politechniki Lwowskiej³. Unikanie tematu architektury kresowej było zapewne w jakimś stopniu konsekwencją braku bezpośredniego dostępu do obiektów. Na przykład Łukasz Heyman, pisząc na temat uzdrowisk górskich II Rzeczypospolitej, wymienił wprawdzie kilka realizacji kresowych, ale w materiale ilustracyjnym nie uwzględnił żadnego z nich⁴. Dopiero po 1989 roku zaczęto omawiać najważniejsze przedsięwzięcia urbanistyczne i architektoniczne na Kresach, natomiast po 2005 roku nastąpiła intensyfikacja badań w tym zakresie⁵. Brakuje jednak ujęć monograficznych dotyczących miast kresowych, nawet jeśli ograniczyć się tylko do ówczesnych miast wojewódzkich – jedynie architektura Lwowa doczekała się monografii⁶, natomiast mniej lub bardziej szczegółowe artykuły powstały na temat Wilna⁷, ostatnio zaś Stanisławowa⁸ i Brześcia nad Bugiem⁹. Pozostałe siedziby województw wschodnich (Nowogródek, Łuck, Tarnopol), nie wspominając już o miastach powiatowych, nie spotkały się dotąd z zainteresowaniem polskich historyków architektury. W ostatnich latach pojawia się sporo wydawnictw albumowych, ukazują się także liczne prace wspomnieniowe, pisane przez dawnych Kresowian. W opracowaniach tych można nieraz znaleźć interesujące informacje, także dotyczące dziedzictwa materialnego, chociaż z reguły publikacje te nie mają charakteru naukowego.

Przeglądając czasopisma architektoniczne z lat międzywojennych, można odnieść wrażenie, że ruch budowlany na Kresach niemal nie istniał. W czołowym piśmie architektonicznym z lat międzywojennych, „Architekturze i Budownictwie”, temat architektury kresowej podejmowano sporadycznie, koncentrując się na terenach Polski Centralnej i Zachodniej, ze szczególnym uwzględnieniem urbanistyki i architektury warszawskiej. Kiedy w 1935 roku jeden z numerów przeznaczono na prezentację „110 reprodukcji różnych budynków (...), które możnaby uważać za obrazujące rozwój polskiej architektury współczesnej”¹⁰, to z realizacji kresowych znalazły się wśród nich jedynie dwie, tj. poczta w Równem oraz Kasa Chorych w Czortkowie, figurująca zresztą jako ubezpieczalnia społeczna w Bielsku (ob. Bielsko-Biała). Temat architektury na Kresach nie był też podejmowany na łamach krakowskiego „Architekta”. To niezrozumiałe ignorowanie współczesnej architektury kresowej mogło późniejszych badaczy prowadzić do błędnego wniosku, że na tych terenach powstało bardzo niewiele, przynajmniej jeśli chodzi o architekturę, o której warto mówić i pisać. Tymczasem nie ulega wątpliwości, że w miastach kresowych tego okresu wzniesiono wiele obiektów o wysokich walorach architektonicznych, w pełni zasługujących na uwzględnienie i należne miejsce w dziejach polskiej architektury nowoczesnej.